

Χαρης Μιχ. Κουτελάκης

Δρ. Αρχαιολογίας-Ιστορικός

Θέατρο και μεταλλωρύχοι-μεταλλουργοί. Η περίπτωση του Θορικού, της Ελευσίνας και των Δελφών^{1*}

ΠΡΟΘΕΣΗ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ είναι να προβάλλει την άλλη όψη του νομίσματος, αυτήν που η προπαγάνδα των Αθηναίων άφησε σκόπιμα στο σκοτάδι. Υποστηρίζεται ότι οι δραματικές θεατρικές παραστάσεις δεν σχετίζονταν τόσο με τον οίνο και τον Διόνυσο της αμπέλου, όσο κυρίως με τους μεταλλωρύχους-μεταλλουργούς και τον προσάτη θεό τους Διόνυσο. Τα πάθη τους στα ορυχεία ήταν παρόμοια με τον θάνατο και την επιφάνεια του θεού. Κατέρχονταν στα βάθη της γης και ανέβαιναν στην επιφάνειά της σαν τα φίδια. Οι απώλειες από τυχαία γεγονότα στις στοές των ορυχείων αποτελούσαν κανόνα στην καθημερινή τους απασχόληση. Ένας μόνο θεός μπορούσε να εκφράσει με τον καλύτερο τρόπο τον θρήνο από τις απώλειες και τα παθήματα των εργαζομένων στα βάθη της Γης. Έτσι ο Διόνυσος έγινε ο πάτρωνάς τους.

Με λεπτομέρειες που ερευνούν πολλές και διάφορες πτυχές από τις θρησκευτικές και λατρευτικές πεποιθήσεις των μεταλλωρύχων-μεταλλουργών ταξινομημένες σε 11 Κεφάλαια, ο ερευνητής μπορεί να διακρίνει μέσα από ανατρεπική οπτική πόσο δεμένα είναι τα έντεχνα θεατρικά δράματα και ο χορός,

1. * Η ανακοίνωση αποτέλεσε το επιστέγασμα της έκδοσης ενός γενικότερου έργου 222 σελίδων με τον ίδιο περίπου τίτλο: *Η ανάδυση της αρχαίας Τραγωδίας από τα ορυχεία: Θέατρο και μεταλλωρύχοι-μεταλλουργοί. Η περίπτωση του Θορικού, της Ελευσίνας και των Δελφών*, που εκδόθηκε στην Αθήνα το 2016 και μπορεί κάθε ενδιαφερόμενος να το προμηθευτεί από το Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα. Εδώ, εξαιτίας της περιορισμένης έκτασης του άρθρου, επέλεξα την παρουσίαση μόνο ενός κεφαλαίου, αυτού για το Λαύριο, αφήνοντας για τους αναγνώστες την αναζήτηση για το Κεφ. x.5 που αφορά το Θέατρο και τον Θορικό, καθώς και άλλες σημαντικές αλλά διάσπαρτες αναφορές για την περιοχή. Για την Βιβλιογραφία, στις συντομογραφίες της οποίας παραπέμπεται υποσελίδια ο αναγνώστης, δείτε αυτήν που συνοδεύει το προαναφερόμενο βιβλίο. Εδώ, η διαθεσιμότητα του χώρου, όπως καθορίστηκε από την Επιτροπή έκδοσης των Πρακτικών της Επιστημονικής Συνάντησης, δεν μου επιτρέπει την πολυτέλεια να την επαναλάβω.

με τις εργασίες, την ενδυμασία, την διατροφή και την αναγκαία χρήση όπιου από αυτήν την επαγγελματική ομάδα.

Οι Δελφοί, η Κέα, η Σίφνος, η Σέριφος, η Τήνος, η Σικυώνα, η Κόρινθος, η Elba, η Ischia, οι Pithecousses (οι Πιθηκούσσεσ, και ορθότερα Πιθουκούσσεσ), τα Ελευσίνια δρώμενα, τα μυστήρια και η ονομασία του όρους ως «Λαύριον» (που τώρα για πρώτη φορά ετυμολογείται διαφορετικά από την παραδοσιακή άποψη), αποδεικνύουν την άμεση σχέση με τον Διόνυσο (όχι ως θεό του οίνου) και των μεταλλωρύχων-μεταλλουργών.

Ο τίτλος λειτουργεί ως δικλείδα ασφαλείας, η οποία επιτρέπει και άλλου είδους προσεγγίσεις χωρίς να αποδέχεται στην ολότητά της την μέχρι σήμερα μονομερή άποψη ότι η πορεία προς το «Θέατρο», πρώτα ως θέαμα προς τιμήν του Διόνυσου και στην συνέχεια ως Τέχνη σε συγκεκριμένο χώρο, οφειλόταν στις γιορτές του τρύγου και της παραγωγής του οίνου ή στην ανθοφορία της γης. Αφετηρία της παρούσας έρευνας αποτέλεσαν τα τοπωνύμια, οι ονομασίες των ομάδων που ασχολούνταν με την μεταλλουργία γενικώς, οι ονομασίες των θεών ή των δαιμόνων που σχετίζονταν με αυτούς ως προστάτες ή τιμωροί, οι παρατηρήσεις γύρω από τις φλέβες των μεταλλοφόρων κοιτασμάτων, η καθιερωθείσα ορολογία των εργαλείων και των επιμέρους εργασιών που πλαισίωναν όλη την διαδικασία εξόρυξης, παραγωγής και τελικού προϊόντος, καθώς και η έρευνα των σωματικών χαρακτηριστικών τους και οι τελετές, κυρίως αυτές, με τις οποίες ξεκινούσαν την διερεύνηση μιας περιοχής και ολοκλήρωναν το έργο τους ευχαριστώντας τον προστάτη Θεό τους, τον Διόνυσο. Στην προϊστορική Αττική (την Ν.Α.) η παρουσία των μεταλλωρύχων μαρτυρείται από τις μυθολογικές εκδοχές τόσο για τους Μινύες όσο και για τους Πελασγούς-Τυρρηνούς στον Υμητό και τους Κρήτες στο Λαύριο και τεκμηριώνεται από τα εκεί ορυχεία, τα ευρήματα, τις αρχαιομετρικές αναλύσεις και το παλαιότατο θέατρο της Αττικής, αυτό του Θορικού. Η ιδέα της πρότασης προέκυψε ως φυσικό επακόλουθο μετά την πολυετή έρευνα και τις ερμηνείες για τους «αγριόφωνους Σίντιες» του Ομήρου, από τις οποίες αβίαστα αναδύεται μια κοινωνία της Προϊστορικής εποχής, τα μέλη της οποίας ασχολούνται με τα μέταλλα και διατηρούν ακραιφνώς τις Παραδόσεις τους και τις τελετές τους. Η συμμετοχή των μεταλλωρύχων της Ν.Α. Αττικής και ιδίως του Λαυρίου στην γέννηση ή στην συστηματοποίηση του αρχαίου «θεάματος» φαίνεται ότι υπήρξε καταλυτική.

Ο υπότιτλος λειτουργεί σύνθετα για να υποδηλώσει ότι κύριο συστατικό αυτών των θεαμάτων ήταν οι «τράγοι», αφενός τα γνωστά αρσενικά των αιγών και αφετέρου οι μεταμφιεσμένοι σαν αυτά ή ενδεδυμένοι με τα δέρματά τους. Για να τονίσει επίσης ότι με την στρατευμένη στις πολιτικές των Αθηναίων λόγια παρέμβαση της εποχής, κατά την οποία συστηματοποιήθηκαν τα δρώμενα των μέχρι τότε αυτοσχέδιων λαϊκών θεαμάτων, η συμβολή όσων λειτουργικά συνδέονταν με αυτά αποβλήθηκε ως «αποδιοπομπαίος τράγος» με σκοπό να αμβλυνηθεί η δυναμική

τους και η επιρροή στα πολιτικά δρώμενα (όπως της Σικυώνας και Κορίνθου) της Αττικής. Η ευεργετική για την ελληνική γλώσσα «επιμόλυνση» από λέξεις ή και φράσεις εκείνων των άρρηκτα συνδεδεμένων με τα μέταλλα τεχνιτών, οι οποίοι μπόλιασαν με τα δημιουργήματά τους, με τους μύθους τους και με τις τεχνικές τους την γλώσσα μας, διατρανώνει εκκωφαντικά πίσω από την σχετική ορολογία που μεταχειριστήκαμε, την έντονη, γόνιμη και διακριτή παρουσία τους.

Η Αθήνα και η ΝΑ. Αττική στα προϊστορικά χρόνια: η παρουσία των μεταλλωρύχων και των μεταλλουργών και η δημιουργία του θεάτρου στον Θορικό

Η Έφη Ανδρίκου αναφέρει την ακμή του Θορικού Λαυρίου κατά τον 16^ο-15^ο αι. π.Χ.², όπου οι μνημειακοί θολωτοί τάφοι αποτελούν την μεταβατική φάση προς εκείνους των Μυκηνών. Στην ανατολική πλευρά του λόφου βρίσκεται ο μεγαλύτερος θολωτός τάφος της μυκηναϊκής περιόδου³ και κοντά στην κορυφή του λόφου βρίσκονται τα ερείπια των υπόλοιπων τάφων. Στην Αθήνα κατοικούσαν ήδη τον 15^ο αι.,⁴ αλλά από τον 13^ο αι.⁵ αρχίζει η μυκηναϊκή της περίοδος με τείχιση από το 1230 π.Χ. της Ακρόπολης και είσοδο κάτω από τον μεταγενέστερο ναό της Απέρου Νίκης⁶. Τότε φαίνεται ότι αποτέλεσε το κέντρο μιας ομοσπονδίας⁷ και συνοικισμού που άλλαξε το πολιτειακό της σύστημα και αυτό προφανώς έγινε από τον Θησέα⁸. Στα ίδια συμπεράσματα για την προϊστορική και μυκηναϊκή Αθήνα διά μέσου των αρχαιολογικών μαρτυριών καταλήγει πρόσφατα και Ιταλός ερευνητής⁹.

Η κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτορικών κέντρων δεν επηρέασε την Αθήνα που είχε, όπως υποστηρίζεται, ενιαία φυλετική σύνθεση (άποψη για την οποία διατηρώ αρκετές επιφυλάξεις) και πολιτική δομή. Όμως ο Ερεχθέας ή και

2. Ανδρίκου, 435-437. Επίσης Σαββανή, η οποία πρόσφατα εκθέτει τα πορίσματα από το ανακατασκευασμένο έργο των τελευταίων ετών. Κουτελάκης, *Θέατρο και μεταλλωρύχοι-μεταλλουργοί*, Κεφ. Χ.5.

3. Νάζου, Γκινάλας, Ανδρίκου.

4. Παντελίδου-Γκόφα, Κουτελάκης, *Θέατρο και μεταλλωρύχοι-μεταλλουργοί*, Κεφ. Χ. Του ίδιου, *Προϊστορικά*², 37, 46 σημ. 55 με αναφορά στον Ηρόδοτο.

5. Κουτελάκης, *Προϊστορικά*², 47.

6. Ανδρίκου, 436 και Privitera.

7. Ruppenstein. Επίσης Πασχαλίδης Κ., στο περ. *LIFO*, 18-9-2014, 31-33.

8. Ο Θησέας δεν είναι τίποτε περισσότερο από τον Ανατολίτη Teshub, όπως εξιστορεί το Έπος του Kumarbi, αν και εσχάτως ο Craig Jendza απέδειξε ότι είναι μια φιγούρα των υδάτων που προέρχεται από τον Ινδο-Ιρανό Aram Napāt, τον Neptunus των Λατίνων, την ιστορία του οποίου μετέφεραν οι Έλληνες στον ελληνικό χώρο. Βλ. Jendza. Επίσης Fontenrose, 293 και Graf, 111.

9. *A.E.* 153 (2014) 197-230. Βλ. και Πασχαλίδης, *Ευρήματα*, όπου με αφορμή την ύπαρξη του αγγείου 13402 θεωρεί ότι ο εκμυκηναϊσμός της Αττικής ήταν αργός.

ο Θησέας καθιστώντας την Αθήνα αδιαμφισβήτητο κέντρο εξουσίας¹⁰ απάλειψε τους χαλαρούς δεσμούς με τους τοπικούς ηγεμόνες της Απικής (και ίσως της Τροιζηνίας)¹¹, όπως δείχνουν τα ανασκαφικά δεδομένα. Ο μύθος της εκστρατείας του Ερεχθέα κατά της Ελευσίνας υποδεικνύει την τάση ανεξαρτητοποίησης του τοπικού άρχοντα Εύμολπου, ο οποίος υποτάχθηκε μεν¹², διατήρησε όμως το δικαίωμα τέλεσης των θρησκευτικών τελετών¹³, δηλαδή των «Ελευσινίων μυστηρίων» τα οποία αφορούσαν άμεσα τους μεταλλωρύχους-μεταλλουργούς¹⁴. Λόγου χάρη τα «μνημεία ηρώων» του 8^{ου} αι. π.Χ. κ.ε., παρότι δείχνουν δημοκρατική διαδικασία, δεν εκτοπίζουν αναβιώσεις μυκηναϊκών λατρειών ηρώων, όπως ακριβώς συμβαίνει στον Θορικό με τους θολωτούς τάφους.

Η Laetitia Phialon στην διατριβή της σημειώνει: «Η σημασία των τάφων ένοπλων ανδρών (Θήβα, Κίρρα) και των πλουσίων τάφων (Θορικός, Θήβα) εξετάζεται από την άποψη της κοινωνικής ιεραρχίας. Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα υποδηλώνουν την ύπαρξη κυρίαρχων διακεκριμένων οικογενειών. Δεν απολείεται όμως τα μεγαλύτερα κτήρια των ΥΕ II και ΥΕ III A1 περιόδων να συνδέονται με μεμονωμένο άτομο, με υψηλή ηγετική φύσης κοινωνική θέση, όχι όμως βασιλιά, ιδιότητα που θα αναγνωριζόταν εύκολα». Στα συμπεράσματα της έρευνάς της διακρίνονται δύο πολιτιστικές περιοχές στην κεντρική Ελλάδα: 1) Από την Θήβα στην Χαλκίδα, η ΥΕ IIA περίοδος αποτελεί «πρωτομυκηναϊκή» φάση, το ίδιο ισχύει και στον Θορικό με τους θαλαμωτούς τάφους 2) Από την Κίρρα στην Εύτρηση και τον Ορχομενό παρατηρείται ότι η επιβίωση των Μεσο-ελλαδικών στοιχείων είναι πιο έντονη από την εμφάνιση μυκηναϊκών στοιχείων. Το ίδιο ισχύει για την Ελευσίνα¹⁵. Το περιβαλλοντικό στοιχείο παίζει σχεδόν αμελητέο ρόλο στην εμφάνιση του μυκηναϊκού πολιτισμού. Η βελτίωση όμως της οικονομικής κατάστασης κάποιων ομάδων στην ΥΕ IIA (Θήβα, Χαλκίδα, Θορικός) και η αύξηση του πληθυσμού στην ΥΕ IIB συνέβαλαν στην απαρχή του μυκηναϊκού πολιτισμού.

Στα Γλυκά Νερά (παρωνόηση από το αρχαίο όνομα του κατόχου της περιοχής Λυκάνορα) και στα Σπάτα με τους θαλαμωτούς τάφους του 15^{ου} αι. π.Χ., στην Βραυρώνα, στο Ζάπανι, στον Χριστό, Άγ. Γεώργιο και στην «Υψηλή Κορυφή» που αποτελούσαν θέσεις τοπικών αρχόντων σχετιζόμενων με την Αργολίδα και

10. Smith, Πανταζής, λ. φύλον, σ. 1058-1059. Επίσης Σκιλάρντι, 216, όπου γίνεται λόγος για προπαγάνδα των Αθηναίων του 6ου αι. π.Χ.

11. Κουτελάκης, *Προϊστορικά*², 241 σημ. 14.

12. Στον ίδιο, ό.π., 255 σημ. 15, Ανδρικού, 439.

13. Smith, Πανταζής, λ. Ελευσίνα, 331 και Κορδάτος, 78-84.

14. Κουτελάκης, *Θέαιρο και μεταλλωρύχοι-μεταλλουργοί*, Παράρτημα II και Κουτελάκης, *Phersu*, σημ. 81.

15. Βλ. και Παπαγγελή.

πιθανότητα με την Τροιζηνία-Πόρο¹⁶, όταν αυτές οι θέσεις παρακμάζουν στο τέλος του 15^{ου} αι. (χωρίς οι τοπικοί Αρχοντές τους να έχουν κατορθώσει να εκλέξουν κάποιον Άνακτα ώστε να δημιουργήσουν ένα κέντρο διοίκησης με γραφή) ιδρύονται νέοι οικισμοί στο Ζάπανι, Βραυρώνα, Περατή (12ος-11ος αι.)¹⁷, Άλιμο, όπου τα ευρήματα αποδεικνύουν ότι πρόκειται για εισαγωγές από την Αίγυπτο και την Χαναάν (στους Χαναανίτικους μύθους συμπεριλαμβάνεται κι εκείνος του Περσέα, ο οποίος σχετίζεται άμεσα με την Σέριφο, την Σίφνο και το Άργος. Κι αυτό έχει την σημασία του για το ποιοι αποτελούσαν την άρχουσα τάξη στην Αττική)¹⁸. Έτσι οι μυθολογικές αναφορές σε ήρωες σαν τον Κέφαλο και τον Κραναό δεν τεκμηριώνονται με τάφους ούτε στις Λαμπρές ούτε στις Πρασιές. Παρά ταύτα το φαινόμενο μπορεί να ερμηνευτεί, κατά την Ελ. Ανδρικού, από το γεγονός ότι οι τοπικοί-περιφερειακοί άρχοντες είχαν την δυνατότητα να γίνουν βασιλείς στην Αθήνα, η οποία ανακάμπει από τον 8^ο αι. π.Χ. και ξαναπροβάλλεται.

Πράγματι οι παλαιές καταβολές με την παρουσία τοπικών Αρχόντων επιβίωσαν ακόμα και στην κλασική εποχή των Αθηνών παρά τις αλληπάλληλες διοικητικές μεταβολές που συνέβησαν από τον Ερεχθέα ή τον Θησέα και μετά¹⁹. Το γεγονός ότι χρησιμοποιείται πάντοτε ο όρος «Άρχων» ως επώνυμος και ως βασιλεύς, στην δικαιοδοσία του οποίου υπάγονταν τα Λίναια προς τιμήν του Διούσου²⁰, αλλά και ως στρατηγός, είναι αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό. Είναι ακριβώς αυτή η περίοδος που συγκροτούνται οι πόλεις-κράτη και συστηματοποιούνται οι μύθοι, με τους οποίους κάθε πόλη επιθυμεί την αναγωγή της στο ιστορικό απώτερο παρελθόν²¹.

Πάντως, παρά τις σημαντικές ανακαλύψεις των τελευταίων είκοσι ετών, η εικόνα που διαθέτουμε για τις επιμέρους φάσεις της Προϊστορίας της Αττικής παραμένει αποσπασματική²².

Είχα σημειώσει ότι ενδεχομένως η επικείμενη σύνοδος αρχαιολόγων με το ευρύτατο πρόγραμμα του συνεδρίου «Η προϊστορία της Αθήνας και της Αττικής» (Μάιος του 2015) στο οποίο περιλαμβάνονται οι τομείς της μεταλλουργίας και οι

16. Papadopoulos, Papadopoulou. Επίσης Κονσολάκη, και Κουτελάκης, *Θέατρο και μεταλλωρύχοι-μεταλλουργοί*, όσα αναφέρονται στο Κεφ. Χ.1 για την διαμάχη Ιώνων και Δωριέων στην Σικυώνα. Επίσης Ανδρικού, 439, Σαββανή, 98, 122, και Κουτελάκης, *Εύβοια*, λ. Κύμη και Σκιλάρντι, *Κηφισιά*, 216.

17. Σαββανή, 99.

18. Fontenrose, 293, 295 και Κουτελάκης, *Προϊστορικά*², 255 σημ. 15 και Δημητριάδου και Ruppenstein.

19. Βαλαβάνης, 128-129, Ανδρικού, 438-439.

20. Κουτελάκης, *Θέατρο και μεταλλωρύχοι-μεταλλουργοί*, Κεφ. Χ.3.1 σημ. 15 και Bartzoka Alexandra, «L' "archonte"-roi: une particularité athénienne», ανακοίνωση στο Διεθνές συνέδριο της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών: *Η βασιλεία στην αρχαία Ελλάδα: Από τον Αγαμέμνονα έως την Κλεοπάτρα Kingship in Ancient Greece: from Agamemnon to Cleopatra*, Αθήνα 6-8 Φεβρ. 2014.

21. Σκιλάρντι, *Κηφισιά*, 215-216 και Βαλαβάνης, 130.

22. Βλ. και Σαββανή, η οποία συγκεντρώνει όσα δεδομένα υφίστανται μέχρι σήμερα.

ενδείξεις τελετουργικών / λατρευτικών πράξεων, «να δώσει την δυνατότητα σύνθεσης παλαιών και νέων δεδομένων, με στόχο την ένταξή τους σε ένα ευρύτερο αρχαιολογικό πλαίσιο και την διερεύνηση των μεγάλων ιστορικών ερωτημάτων που αφορούν στην προϊστορική Αττική».

Η λήξη των εργασιών προσέφερε νέα δεδομένα και νέες ερμηνείες, κυρίως με βάση τα κεραμικά ευρήματα, αλλά δυστυχώς καμία ειδική μελέτη δεν αναφέρθηκε στο ζήτημα της παρέμβασης-προσφοράς των μεταλλωρύχων-μεταλλουργών, των οποίων οι πεποιθήσεις για τον τιμώμενο θεό τους και τους θεούς του Κάτω Κόσμου υπήρξαν καταλυτικές για την ελληνική μυθολογική Παράδοση²³. Παραμένει η ελπίδα του γράφοντος ότι το παρόν βιβλίο αποτελεί καθοριστικής σημασίας συλλογή τεκμηρίων για την διαμόρφωση της κοινωνίας της Αττικής. Ειδικά στο κρίσιμο θέμα της απουσίας Άνακτα κατά την μυκηναϊκή περίοδο της Αττικής θα πρόσθετα στις απόψεις του Χρ. Μπουλώτη, ο οποίος έκανε λόγο για βιοτεχνική δραστηριότητα και παραγωγή στις εγκαταστάσεις του Κοντοπήγαδου, τις οποίες παρουσίασε συνάδελφος²⁴, η οποία ελεγχόταν από ένα κέντρο, προφανώς την Ακρόπολη, όπου θα αναμενόταν καταγραφή των προϊόντων σε πινακίδες Γραμμικής Β (μέχρι σήμερα δεν έχουν βρεθεί), ότι ακριβώς δεν υπήρχαν καταγραφές σε πινακίδες εξαιτίας της απουσίας Άνακτα. Το μόνο ίσως που αναμένεται ή που έχει βρεθεί ανασκαφικά στην Ακρόπολη και δεν έχει αξιοποιηθεί, είναι κατά την γνώμη μου τα σφραγίσματα αποστολής των εμπορευμάτων, καθώς αυτά απορρίπτονταν με το ξετύλιγμα των προϊόντων²⁵. Σχετικά η Μπαμπούση εμφαντικά αναφέρει: «Η περιοχή της Αττικής δεν παρουσιάζει μία ενιαία κοινωνικο-οικονομική κατάσταση την περίοδο που εξετάζουμε. Η πόλη της Αθήνας δεν είχε ποτέ τον απόλυτο έλεγχο στην περιοχή, η οποία φαίνεται διαιρεμένη σε περιοχές πολιτικά αυτόνομες. Η αιτία αυτής της κατάστασης δεν είναι ξεκάθαρη, αλλά φαίνεται ότι η γεωγραφική διαμόρφωση και το οικονομικό δυναμικό της κάθε περιοχής έπαιξαν καθοριστικό ρόλο. Στην Αθήνα (Ακρόπολη) παρατηρείται ήδη από την ΥΕ II η εγκαθίδρυση μιας εξουσίας (ανακτορική κεραμική, Acropolis Burnished Ware, χρήση του νεκροταφείου της Αγοράς), που όμως φαίνεται να αποδυναμώνεται από την ΥΕ IIIA2, σε αντίθεση με την ανάπτυξη άλλων σημαντικών οικισμών στην Αττική, όπως το Μενίδι στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και τα Σπάτα στα Μεσόγεια. Η πεδιάδα των Μεσογείων είναι μία περιοχή με ξεκάθαρα σύνορα, της οποίας η σημασία έγκειται από

23. Η ύπαρξη του Έπους «Μινυάς» ήδη στα Αρχαϊκά χρόνια παραπέμπει εύγλωπτα στους ομώνυμους δημιουργούς του. Βλ. Κακριδής, τόμ. 2, 222 και Κουτελάκης, *Θέατρο και μεταλλωρύχοι-μεταλλουργοί*, Κεφ. Χ σημ. 30, Χ.1 σημ. 5 και 16, Χ.4 σημ. 7, 17, 20, 25, Χ.5 σημ. 13, 22 και Παράρτημα II.

24. Καζά-Παπαγεωργίου.

25. Φλούδα, 79, όπου αυτά τα σφραγίσματα θα μπορούσαν να είναι είτε από πηλό είτε από ελεφαντόδοντο είτε από άλλα σκληρά υλικά, αντίστοιχα των Μινωϊκών. Επίσης Navigating Part II, 50-51, και Μπαμπούση.

τη μία στην πολύ εύφορη γη και από την άλλη στην ανατολική ακτή, προικισμένη με κόλπους εύκολης πρόσβασης. Στις πρώτες φάσεις της μυκηναϊκής περιόδου σημαντικότερος οικισμός φαίνεται να είναι η Βραυρώνα, που όμως χάνει προοδευτικά την θέση της από την ΥΕ ΙΙΙΒ1, σε αντίθεση με τα Σπάτα που, λόγω της θέσης του οικισμού στο κέντρο της εύφορης πεδιάδας, γίνεται το σημαντικότερο κέντρο των Μεσογείων».

Όλες αυτές οι πληροφορίες μαζί με την έρευνα της κεραμικής στην Αττική²⁶, όπως καταλήγουν οι Philippa-Touchais, Balitsari («On the other hand, numerous Grey Minyan vases with good parallels at Pefkakia, Mitrou and Orchomenos perhaps suggest that eastern Attica had strong affiliations with Central Greece as well. It follows that there is not a uniform MH cultural tradition in Attica, a fact that should be largely due to its natural landscape. Different pottery traditions do not have to do only with different manufacture techniques but also with varied consuming habits, suggesting wider socio-economic perspectives») αποτελούν κατά την γνώμη μου τους αδιάψευστους μάρτυρες ύπαρξης πολλών γενών, ενδεχομένως διαφορετικής καταγωγής, τα οποία έδωσαν και το έναυσμα της πολιτικής διάρθρωσης στην Αττική αρχικά σε 4 και αργότερα σε 12 φυλές στα χρόνια του Κλεισθένη.

Αν οι εξορύξεις σε όλη την περιφέρεια του πετρώδους Λαύριου αποδεικνύουν από την 4^η – 3^η χιλιετία π.Χ. κ.ε. μια δραστηριότητα συνδεδεμένη με την απόληψη μολύβδου και αργύρου, όπως κατέδειξαν οι έρευνες των συναδέλφων αρχαιολόγων²⁷, τότε εξηγείται επαρκώς και η ονομασία του όρους «Λαύριον», οι φλέβες του οποίου προσέφεραν στο διψασμένο μυκηναϊκό ανακτορικό σύστημα το πολύτιμο ανταλλακτικό μέταλλο²⁸.

Η ρίζα λαF ταυτίσθη με την προϊστορική του ινδο-ευρωπαϊκού μεσογειακού κόσμου λέξη λάFας > λάας και λās = πέτρα (και όνομα πολίχνης στην Λακωνία κ.α.)²⁹, συνδέεται αναπόδραστα με την περιοχή της Πέρα Αιγολέας των

26. Νάζου, Στοά 3, 53-54, όπου ερμηνεύει τα ραμφόσχημα αγγεία και τις βαθιές φιάλες με τάλκη που βρέθηκαν στα ορυχεία, ως λυχνάρια των μεταλλωρύχων του τέλους της 4ης χιλιετίας ή της αρχής της 3ης.

27. Κονσολάκη, όπου σημειώνει: «Στο ΥΕ ΙΙΙ κτηριακό συγκρότημα που αποκαλύφθηκε στον Άγιο Κωνσταντίνο των Μεθάνων βρέθηκαν προϊόντα μεταλλοτεχνίας ('χελώνα' καθαρού μολύβδου και πλινθοποιημένη μάζα κερουσίτη-λιθαργύρου) εισαγμένα πιθανότατα από το Λαύριο. Σε έναν εργαστηριακό χώρο εκείνου του συγκροτήματος γινόταν επεξεργασία και μετασχηματισμός του μολύβδου σε συνδέσιμους για την επιδιόρθωση αγγείων. Παρόμοια μεταποίηση εισαγμένου μεταλλικού μολύβδου φαίνεται ότι γινόταν και στην υστερο-μυκηναϊκή εγκατάσταση στο νησί Μόδι». Επίσης Abell, Papadatos, Kelder, Kayafa, Ντούνη et al., Παπαδημητρίου, 154-156 για την χρήση στο Λαύριο ελκόμενων τριβείων για το σπάσιμο λιθάργυρου.

28. Gill, Kelder, Papadatos, Κουτελάκης, *Θέατρο και μεταλλωρύχοι-μεταλλουργοί*, Κεφ. Χ.5 και τα σχετικά στον Πρόλογο και στα Εισαγωγικά. Επίσης Tomas για την εξαγωγή του στην Α. Αδριατική.

29. Πανταζίδης, λ. Λάας.

μυκηνναϊκών ανακτόρων της Πύλου, τον Πύλο «ΛαΦρανθίο» (= περιοχή πετρώδης, ορεινή) και με άλλες ομόρριζες και ταυτόσημες τοποθεσίες (βλ. PY Ad 664, PY Cn 45, PY Cn 595.1, PY Na 530, PY Ta 642.1, PY Ta 713.1)³⁰. Την ίδια σημασία, δηλαδή του στενού κτιστού με πέτρα διαδρόμου των υπογείων του ανακτόρου της Κνωσού ίσως έχει και η λέξη «λαβύρινθος»³¹, η οποία εννοιολογικά απέδιδε και τις στοές, κυρίως αυτές που άνοιγαν υπογείως οι μεταλλωρύχοι. Επομένως η ονομασία του όρους σηματοδοτήθηκε πρωτίστως από τα φαινόμενα χαρακτηριστικά του και δευτερευόντως από τις στοές που ανοίχθηκαν επί της εποχής της ακμής των Αθηνών. Αυτό σημαίνει ότι μια τέτοια ερμηνεία για το «Λαύριο» σαν την επικρατούσα εξαιτίας των αρχαίων μεταλλείων είναι επισφαλής ή τουλάχιστον όχι απολύτως επαρκής. Νομίζω ότι την λύση δίνει ο Ησύχιος, ο οποίος επισημαίνει την σημασία της λέξης «λαῦρον»: *μέταλλον αργύρου παρά Αθηναίοις*³². Η χρήση της παραπέμπει στην 2^η χιλιετία π.Χ. τότε που γινόταν στην Λαυρεωτική απόληψη του λευκού αυτού μετάλλου ως ανταλλακτικού-χρηματικού μέσου στην Μεσόγειο και κυρίως με την Αίγυπτο³³. Ορθά επομένως επισημαίνει ο Μπ. Μπουρμάς³⁴ ότι η λέξη άργυρος εκ του «ἄργος» = λευκός, αποτελεί κατεξοχήν ελληνική λέξη ενός πολιτισμού για την εποχή προϊόντος.

30. Μπουρμάς, *Ετυμολογικό λεξικό της μυκηνναϊκής*, λέξη ra-wa-ra-ta²

31. Battisti Carlo, *Dizionario etimologico*, Firenze 1957-1958, λ. laburintho την οποία ετυμολογεί από την προ-ελληνική, αιγαιακή *labur = πέτρα. Επίσης Smith, Πανταζής, λ., όπου υποστηρίζεται ελληνική προέλευση της λέξης από το «λάβιρος» σχετικό με τις «λαύραι», δηλαδή μεγάλα υπόγεια σπήλαια με σκολιάς δίοδους «οἶαι αἱ τῶν μεταλλείων», τα οποία σπήλαια στην Αργολίδα ονομάζονταν κατά τον Στράβωνα «λαβύρινθοι», όπως και στην *Οδύσσεια* (λ. 321). Επίσης Μπουρμάς, λ. λαύρη (*λάφαρα) = λιθόστρωτος, πετρώδης στενός δρόμος, οχετός, ιδιότυπο μοναστήρι με στενά κελλιά. Η σχέση με τον πέλεκυ ως «λάβρυς», λέξη που αναφέρεται μόνο από τον Πλούταρχο ως προερχόμενη από τους Λυδούς (*Ηθικά*, τόμ. 8, 220, έκδ. Κέδρος) αφορά αποκλειστικά τον σφυροπέλεκυ των μεταλλουργών και σε καμία περίπτωση τον διπλό, τον αμφίστομο, σύμβολο των βασιλέων (Λαουρί, 50-54). Για τον λόγο αυτόν η σύνδεση του λάβρυς με τα δαιδαλώδη ανάκτορα και τα λαβυρινθώδη υπόγεια τους ως «Οἶκος των διπλών πελέκεων» θεωρείται ορθά από τον Beekes ως σπέκουλα, εικολογία, ξεγέλασμα.

32. Beekes, λέξη λαύρα. Κουτελάκης, *Θέατρο και μεταλλωρύχοι-μεταλλουργοί*, Κεφ. Χ.5, σημειώσεις 19, 20, 22.

33. Gill, 30, όπου αποφαίνεται ότι ο άργυρος ήταν υψηλής αξίας μέταλλο για την Αίγυπτο και φαίνεται ότι ο Amenhotep III ζήτησε την διαμεσολάβηση των Κρητών και των Μυκηνναίων για την προμήθειά του στέλνοντας στους τοπικούς άρχοντες δώρα εκτίμησης, δηλαδή πλακίδια φαγεντιανής και ελεφαντόδοντο που βρέθηκαν στις ανασκαφές των Μυκηνών, της ίδιας περιόδου με τις εξορύξεις στο Λαύριο (περί το 1500 π.Χ.). Βλ. επίσης Laffineur και Valentina Di Napoli, 199-200, όπου σημειώνει ότι στην Αρχαϊκή εποχή κ.ε. η πληρωμή στους Πάριους αγαλματοποιούς και λατόμους για τα έργα που φιλοτέχνησαν κατά παραγγελία στο νησί και στους Δελφούς γινόταν με άργυρο σε πλάκες ή κελώνες. Βλ. επίσης Tomas για την πιθανή εξαγωγή του στην Α. Αδριατική.

34. Μπουρμάς, *Ετυμολογικό λεξικό της μυκηνναϊκής* (υπό έκδοση).

SUMMARY

God Dionysus, in his dual form as the god of the underworld who died and was reborn, and who, also, annually took care of the regeneration of Nature and of the juices of plants and trees (especially in relation to the vine juice) with his rise in the surface of the Earth, was connected to the strenuous and dangerous work of miners in mines and tunnels in the depths of the Earth. The popular rituals which gradually resulted in theatrical shows, as crystallized by the known tragic poets / dramatists of the classical era, emerged from their own religious ceremonies in honor of Dionysus. Therefore, those theatrical performances seem to represent much more their own “passions”, which were identical to those of their patron – god. All these had little to do with wine-making and the winegrowers, as hitherto believed. The cult of Dionysus in ancient Greece is inextricably linked with miners - metallurgists installation centers, that is people who came from the East with a stopover at the Aegean islands.

Evidence of this association of Drama with the miners is not only the technical terminology that was preserved, but also the way the dance was set, their costumes of goat skins, their ancient dance (*sikkinis*), their musical instruments, their names, their arrival at the Acropolis in procession from Myoupoli / Eleftheres, and, mainly, the site of these events next to the exit of the mines or metallworks, exactly where the oldest Theaters of Attica are located today, namely the Theater of Dionysos in Acropolis, Athens, and the Theater of Thorikos in Lavrion. The miners, because of their work had skeletal injuries, so they have used opium in order not to suffer. The number of proto-Corinthian and Corinthian imitations *aryballoi* in Pithekousses, Chiusi and in other Museums in Italy, on which are painted dots, in my opinion indicate their contents, namely poppy seeds (*Papaver somniferum*). Besides, according to Greek Mythology Persephone disappeared by Pluto - Hades when she picking poppies in the plain of Eleusis, the place where the miners established the “Eleusinian mysteries”. This use of poppy (*Papaver somniferum*) indicates the relief from Farsala (Paris, Louvre, no. Ma 701).

Θορικός Λαυρίου: Η είσοδος του αρχαίου μεταλλείου. Φωτ. 2015.